

УДК 094:027.7:94(477.7)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267814](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267814)

Великодна Ганна Володимирівна,

зав. сектора відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я (НА МАТЕРІАЛІ ФОНДУ А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА)

Стаття присвячена виданням, що містять матеріали досліджень Північного Причорномор'я з іменного фонду А. Г. Готалова-Готліба Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, археологічні розкопки, історико-археологічні пам'ятки, А. Г. Готалов-Готліб, Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова.

Дослідження пам'яток античної культури на території півдня України почалося ще наприкінці XVIII ст. Регулярного характеру розкопки пам'яток античної культури Північного Причорномор'я набули в кінці XIX ст. Крім історико-археологічних описів, були створені карти та плани залишків античних північно-причорноморських міст. Згодом були зроблені спроби звести археологічні матеріали, а також розвідки з історії Боспорського царства й Ольвії. З кінця XIX ст. розгорнулися систематичні розкопки найбільших античних міст-держав та їхніх некрополів на території України – Березані та Ольвії, Херсонеса, курганів Боспорського царства тощо. Були відкриті оборонні споруди, житлові квартали, терми (лазні) й монетний двір у Херсонесі, десятки монументальних поховальних споруд. Дослідження Північного Причорномор'я не припиняється, продовжуються розкопки нових місць, що таять в собі ще не розкриті таємниці історії.

Цікаві матеріали дослідження Північного Причорномор'я зберігаються в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (ОНУ). У фонді Артемія Григоровича Готалова-Готліба (1866–1960) – історика й педагога, професора Одеського державного університету (ОДУ, зараз – ОНУ), знаходяться книжкові видання та публікації робіт відомих істориків та археологів, присвячених Північному Причорномор'ю. Більшість примірників цих видань були подаровані професору колегами-вченими, аспірантами та співробітниками університету.

Так, у фонді А. Г. Готалова-Готліба зберігається примірник статті «*Економическая политика Потемкина в Новороссии (1774–1791)*» Євгена Олександровича Загоровського (1885–1938) – одеського історика-краєзнавця, співробітника університету м. Одеси, а згодом Інституту народної освіти [14, с. 448–450], подарований автором. Стаття була опублікована в 1926 р. у друго-

му номері «Журналу науково-дослідчих кафедр м. Одеси»¹, який призначався для інформаційних повідомлень про наукові розробки співробітників кафедр. Стаття Є. Загоровського присвячена історії півдня України кінця XVIII ст.: історія заселення області, поява німецьких колоністів у Новоросійському краї; торгівля італійців та греків у Херсоні; режим порто-франко на Кримському півострові тощо; розглядається внесок генерал-губернатора Новоросії Г. А. Потьомкіна в облаштування та розвиток земель Північного Причорномор'я в галузі сільського господарства, промисловості та транспорту.

Одним із предметів дослідження у Північному Причорномор'ї є вивчення архітектурних пам'яток. Таке дослідження було здійснено колегою А. Г. Готалова-Готліба Валентином Івановичем Селіновим (1876–1946) – істориком античності, революційних рухів XIX ст. та архітектури; професором Одеського інституту народної освіти, Одеського інституту професійної освіти, Одеського інституту соціального виховання [9, с. 199; 10, с. 342]. У своєму історико-краєзнавчому дослідженні «*Архітектурні пам'ятники міста Одеси*» (1930)² В. Селінов не тільки зробив спроби описати основні історико-архітектурні пам'ятники старої частини Одеси, але й у додатку вказав їх перелік з визначенням історичних подій, які безпосередньо пов'язані з цим місцем. Видання містить детальний опис головних архітектурних пам'яток старої Одеси, серед них Ансамбль угнутих будівель проти пам'ятника дюку де Рішельє, Казарми («Сабанські казарми»), будинок Окрвиконкому («Біржа») та багато інших. Також до видання вміщено список пам'яток матеріальної культури Одеського округу та фотокопію архітектурних пам'яток старого міста. Книжка вийшла в 1930 р. як самостійне видання Одеської крайової комісії охорони пам'яток матеріальної культури. Для повноти сприйняття В. Селінов використовував ілюстративний матеріал, який знаходився в той час в Народному художньому музеї, музеї «Стара Одеса», Державній публічній бібліотеці і Одеській крайовій комісії. Це був перший випуск у запланованій серії публікацій з пам'яток архітектури, його тираж склав 1000 примірників. Університетський примірник був подарований автором А. Г. Готалову-Готлібу у вересні 1930 р.

Цікавими є дослідження Північного Причорномор'я Мойсея (Мусія) Сергійовича Синицина (1899–1973) – історика, археолога, музеєзнавця, педагога; доцента Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, а після 1956 р. – кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського державного університету [4, с. 232; 12, с. 12; 15, с. 43]. Як відомий спеціаліст з античної археології М. С. Синицин брав активну участь у роботах Азово-Чорноморської та Ольвійської експедицій, проводив розкопки біля Варварки, Кисельово, Пітухівки тощо [3, с. 86]. Результати польових досліджень пам'яток епохи бронзи і скіфо-сарматського часу М. С. Синицин викладав у низці наукових статей.

У публікації «*Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р.*», виданій у сьомому томі «Наукових записок Одеського державного

¹ Загоровский Е. А. Экономическая политика Потемкина в Новороссии (1774–1791). *Журнал н.-д. кафедр Одеси*. 1926. Т. 2, № 2. С. 74–84.

² Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси. Одеса : Одес. краєва коміс. охорони пам'яток матер. культури, 1930. 26 с.

педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського»³, М. С. Синицин описує археологічні розвідки та розкопки 1946 р. на Одещині. В ході цих польових досліджень встановлено наявність пам'яток скіфського часу біля с. Чорноморське (Люстдорф), в районі 16-ої станції Великофонтанської дороги, в парку імені Т. Шевченка в Одесі, біля Крижанівки-Сичавки, в Овідіюполі (залишки укріплення), на берегах р. Барабою, на Сухому лимані, на схилах с. Крива Балка, в с. Усатове. Основні розкопки проводилися в районі с. Іллінки (тут було виявлено кераміку усатівського типу), на західному березі Куяльницького лиману.

Дослідження пам'яток археології Північного Причорномор'я М. С. Синицина виходять за територіальні межі Одещини. В 1952 р. у другому томі «Вестника древней истории» він публікує статтю *«Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг.»*⁴. М. С. Синицин описує античне городище, розташоване на високому північно-західному березі Дніпровсько-Бузького лиману (Миколаївщина). Явно помітні піднесення у західному та східному кінцях кріпосної стіни, дали автору підставу припустити існування кріпосних веж. За кріпосною стіною, в зрізі обриву, була виявлена яма, в якій виділилися зола, окремі каміння, кістки, уламки великих глиняних посудин. Була знайдена мідна ольвійська монета першої чверті III ст. н. е. Як зазначає автор, розкопки показали, що житла будували з глини та каменю. Залишки кам'яних вимосток, жолоб водостоку свідчать про значну впорядкованість поселення на Пітухівському городищі. Знайдені під час розкопок на городищі гачки для лову риби, грузила, головним чином з каменю, велика кількість кісток риби свідчать про те, що і рибальство грало видну роль в економіці древніх поселенців. Найбільш важливими знахідками розкопок були керамічний посуд, теракоти, епіграфічні та нумізматичні пам'ятки.

Північне Причорномор'я багате на античні поселення. На Чорному морі при вході у Дніпровсько-Бузький лиман знаходиться невеликий острів Березань, розташований за 2 км від села Рибаківка Миколаївської області і за 12,8 км на південний захід від Очакова. Одним із активних дослідників пам'яток на острові Березань був Михайло Федорович Болтенко (1888–1959) – археолог і філолог, дійсний член Одеського товариства історії та старожитностей, хранитель та директор Одеського історико-археологічного музею. Він викладав у Одеському інституті народної освіти, Одеському державному університеті [11; 13, с. 64]. М. Ф. Болтенко у 1931 р. взяв участь у розкопках давньогрецького поселення на острові Березань у Чорному морі разом із колегою М. С. Синициним, про якого написано вище [5; 7]. Результатом багаторічних досліджень М. Болтенка стала низка статей, серед яких «Стародавня руська Березань» (1947), «Про назву острова Березань» (1949) і «Розкопки на острові Березані в 1946 р.» (1949). Автор подарував примірники окремих відбитків цих публікацій А. Готалову-Готлібу, які зараз знаходяться в фонді Наукової бібліотеки.

У статті *«Стародавня руська Березань»*, опублікованої у першому томі журналу «Археологія» (1947) [2], М. Ф. Болтенко зробив короткий історичний екскурс та етимологічний аналіз назви острова. Він зауважив, що у народно-

³ Синицин М. С. Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р. *Наук. зап. Одес. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. 1946. Т. 7. С. 149–155.

⁴ Синицын М. С. Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг. *Вестн. древ. истории*. 1952. № 2. С. 243–249.

му фольклорі Київської Русі острів Березань називався Дольським (від слова «дол» у значенні «низ» або «подільська земля»). Автор вважав, що в своїй першооснові цей острів є тим міфічним островом Буяном з народної казки, що був увічнений поетом О. С. Пушкіним. У цілому ряді грецьких джерел X ст. зафіксовано назву острова святого Еферія (Евферія). А в італійських джерелах XIV ст. зазначено острів Барбарезе або Барберезе (Білобережжя, через прошарок вапняку острів називають ще «Білим»), в якому можна пізнати сучасну назву Березань. Але основна увага автора приділена знахідкам епохи Київської Русі (на розкопках 1909–1913, 1927–1931 рр.) – «варязький» надгробок із скандинавським написом рунами, кераміка, черепки глиняного посуду, залізні вироби (натільні хрестики XII ст., рибальські гачки та грузила, сокири, цвяхи, стріли, частини кінської збруї) тощо – і труднощам, пов'язаних з їхньою ідентифікацією та збереженням. М. Ф. Болтенко зазначав, що основні знахідки стародавньої Березані промовляють до нас, переносючи в історичне минуле нашої батьківщини [2].

У другому томі журналу «Археологічні пам'ятки» (1949) М. Ф. Болтенко опублікував статтю «*Розкопки на острові Березані в 1946 р.*»⁵, у якій оприлюднив результати подальших польових досліджень. Автор наголосив, що в результаті розкопок 1927–1931 рр. встановлено відсутність суцільної тривалої перерви в залюдненості острова з V ст. до н. е. до його днів, наявність тубільського прошарку. Головною метою розкопок на о. Березань 1946 р. було дослідження шару поселення. Свої розкопки він розмістив на південь від великого розкопу Е. Штерна уздовж східного берега острова. М. Ф. Болтенко висунув гіпотезу про існування на острові догрецького поселення (так званих «житлових ям»), котрі співіснували якийсь час із мілетським емпорієм. Було досліджено стародавню кам'яну споруду VI ст. до н. е., багатшарову іонійську напівземлянку VI ст. до н. е. з пляшкоподібною ямою на дні, що належала тубільному населенню другої половини VII ст., рештки слов'янської землянки X–XIII ст. з численними покладами решток рибальства. М. Ф. Болтенко зазначив, що вище іонійських прошарків виявились залишки прошарків римського та слов'янського середньовічного поселення на Березані. Дослідивши пам'ятки на острові Березань, автор довів гіпотезу про заселення острова ще до заснування давньогрецьких поселень, відкрив там давньоруські пам'ятки X–XIII ст., що підтверджують важливу роль острова в історії Київської Русі.

Стаття М. Ф. Болтенка «*Про назву острова Березань*» [1] присвячена топоніміці острова Березань – походженню різних варіантів назви. Автор, погоджуючись з видатним археологом О. А. Спициним та основоположником вчення про мову М. Я. Марром, визнає «*основним і провідним у стародавній історії наших територій не елліства і не іранства, а корінного місцевого населення, прямими нащадками якого є сучасні народи*» [1, с. 1]. М. Ф. Болтенко викриває намагання деяких «кабінетних» істориків і лінгвістів пояснити назву острова Березань від тюркської *Бірюк-Узень-Ада* (Böğü Özen Ada – «Острів Вовчої річки») чи від скандинавської *Бьорке* (Björkö – «Березовий острів») та доводить, що ця назва споконвічно зв'язана з етно-лінгвістичним слов'янським оточенням. Назва острова Березань походить не від дерева берези (на острові

⁵ Болтенко М. Ф. Розкопки на острові Березані в 1946 р. *Археол. пам'ятки*. 1949. Т. 2. С. 31–38.

та близьких до нього районах не ростуть берези), а від кольору, яке має це дерево – «білий» чи «світлий» острів (має вапняну породу). У джерелах X ст. існувало давньоруське Білобережжя, яке італійські мореплавці XIII–XV ст., виходячи з болгарської назви Бялобрежє, відобразили на своїх картах як Барберезе. Так було втрачено значення «білий», «світлий», «сонячний». З часом назва острова асимілювалась та перетворилась на Березань.

Нині острів Березань входить до складу Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія». Протягом останніх десятиліть археологічні дослідження території та акваторії, де виявлена затоплена частина стародавнього поселення, принесли чимало наукових відкриттів.

Великим політичним, економічним та культурним центром Північного Причорномор'я був Херсонес Таврійський – стародавнє торгове місто на Гераклійському півострові в Криму (в межах м. Севастополя), заснований у V ст. до н. е. вихідцями з давньогрецького міста Гераклея Понтійська (у Малій Азії) та проіснувавший дві тисячі років. Дослідження руїн колишнього Херсонесу розпочато з 1827 р., а систематичні розкопи – з 1876 р. (Р. Ленер, К. Гриневиц, Г. Белов, П. Якобсон та ін.). Північні берега Чорного моря були досліджені археологами як єдиний архітектурно-археологічний комплекс, хронологічні рамки якого охоплюють період від IV ст. до н. е. до XII–XIII ст. н. е.

У 1927 р. конференція археологів у Херсонесі записала в своєму рішенні рекомендації про подальші розкопки стародавнього міста лише в прибережній смузі, яка швидше за все руйнувалася під впливом природних сил. Розкопки були доручені Григорію Дмитровичу Белову (1898–1979) – археологу й музейному працівникові, директору Херсонеського музею. Він досліджував історію, культуру і мистецтво античного світу, Херсонеса [8]. Роботи були розпочаті в 1931 р. і тривали до самої смерті дослідника, тобто 48 років, не рахуючи військового часу. За цей період було досліджено кілька десятків кварталів стародавнього Херсонесу, досліджених найретельнішим чином. При розкопках виявлено залишки фортифікаційних споруд різних будівельних періодів, житлових кварталів, будинків із цистернами для збору дощової води, окремих водозбірних цистерн, терм, господарчих і ремісничих споруд; понад 50 християнських церков, театру (на 3000 осіб) тощо. За мурами міста знаходились некрополі, де також досліджено чимало поховань з багатим інвентарем і влаштуванням. Великою заслугою Г. Д. Белова було введення у науковий обіг здобутих під час розкопок матеріалів у формі ретельних звітів. Він є автором понад 100 наукових праць, серед яких виділяється монографічне дослідження *«Херсонес Таврический»*⁶. Його цікавили загальноісторичні проблеми Херсонесу (джерела з історії, догрецьке населення Криму, заснування Херсонесу, кріпосні споруди міста), період незалежності Херсонесу кінця V – кінця II ст. до н. е. (економічний розквіт, державний устрій, культура Херсонесу еллінського періоду), період залежності Херсонесу від Мітридата й Боспору (війни зі скіфами, повстання Савмака), римський період (установлення залежності Херсонесу від Риму, господарство, культура та стан Херсонесу римський та пізньоримський періоди). Г. Д. Белов досліджував пам'ятки мистецтва й окремі групи матеріалу від ранньої іонійської кераміки до пізньосередньовічних іконок.

⁶ Белов Г. Д. Херсонес Таврический : ист.-археол. очерк. Л. : Гос. Эрмитаж, 1948. 146, [3] с.

Окреме дослідження, присвячене історії й археології Боспорського царства, було здійснене Віктором Францовичем Гайдукевичем (1904–1966) – археологом, фахівцем з античної археології Північного Причорномор'я, доктором історичних наук. У 1934 р. він очолив Керченську експедицію, яка дістала назву Боспорської. Під керівництвом В. Ф. Гайдукевича були проведені дослідження городищ Ілурат, Мірмекій, Порфмій, Тірітака, Фанагорія, розвідки Парфенія, розкопки сільських садіб Боспору, курганів і некрополів. На основі археологічних розкопок античного міста Мірмекія в Керчі В. Ф. Гайдукевич публікує перші ґрунтовні наукові роботи [6].

У 1949 р. вийшла монографія В. Ф. Гайдукевича *«Боспорское царство»*⁷, в якій вмістилися узагальнення багаторічних історичних і археологічних досліджень Боспорської держави. Дослідник вперше послідовно виклав історичну долю Боспору протягом всього періоду його існування. В. Ф. Гайдукевич описав грецьку колонізацію Північного Причорномор'я, торкнувся питання освіти Боспорської держави. Автор дослідив перші династії царів Боспорської держави: Археанактидів (480–438 рр. до н. е.) та Спартокідів (438–108 рр. до н. е.), торгові зносини Боспору під час Спартокідів, подав відомості про боспорські міста та некрополі. Він охарактеризував сільське господарство, промисловість та боспорські художні ремесла. Окреме місце у книзі В. Ф. Гайдукевича посів період повстання Савмака (108–107 рр. до н. е.), після придушення якого майже на півстоліття володарем Боспору Кіммерійського став Мітрідат Євпатор, та підпорядкування Боспорської держави Риму. Також автор представив Боспорське царство у перші століття нашої ери, схарактеризував економіку та культуру Боспору в римську епоху. Останній розділ книги присвячений розпаду Боспорської держави (VI ст. н. е.)⁸. Праця В. Ф. Гайдукевича *«Боспорское царство»* згодом була перевидана німецькою мовою з істотними доповненнями.

До праць загального характеру належить стаття М. С. Синицина *«До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в IV–III вв. до н. е.»*, надрукована у 8 випуску *«Наукових записок Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського»* [16]. Населення Північного Причорномор'я VII ст., за словами М. С. Синицина, *«своїм культурним розвитком на цілі століття випереджало не тільки інші райони нашої країни, а і території сучасних цивілізованих народів Західної Європи, особливо більш північних її частин»* [16, с. 1]. Ранній культурний розвиток підтверджується раннім виникненням держави (Боспорське царство), керамічними знахідками, що належать епосі VII–III ст. до н. е. (Варварівка, Ольвія, Березань) тощо. Примірник праці з дарчим надписом автора був подарований колезі А. Г. Готалову-Готлібу і зараз зберігається у книжковому фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Отже, розглянуті та проаналізовані видання багато років слугували робочим матеріалом для вченого-історика А. Г. Готалова-Готліба. Більшість примірників публікацій була подарована йому авторами та містить дарчі надписи, що свідчать про повагу до колеги.

⁷ Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. М. ; Л. : АН СССР, 1949. 622, [1] с.

⁸ Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. М. ; Л. : АН СССР, 1949. 622, [1] с.

Матеріали дослідження Північного Причорномор'я, що зберігаються у фонді А. Г. Готалова-Готліба, містять цікаву інформацію для археологів та істориків, які вивчають архітектурні пам'ятки Одеси та скіфо-сарматські пам'ятки Одещини (Овідіополь, с. Усатове, с. Крива Балка), історико-археологічні пам'ятки Очакова (городище Пітухівка), о. Березані, Кримського півострова (Херсонес, Боспор).

Список використаної літератури

1. *Болтенко М. Ф.* Про назву острова Березань / М. Ф. Болтенко // Вісті Одес. держ. ун-ту. – 1949. – Т. 2, вип. 3. – С. 35–38.
2. *Болтенко М. Ф.* Стародавня руська Березань / М. Ф. Болтенко // Археологія. – 1947. – Т. 1. – С. 39–51.
3. *Букач В. М.* Історики Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : біогр. слов. / В. М. Букач. – Одеса : ПНПУ, 2020. – 112 с.
4. *Гаврилов И. В.* Николаевский областной краеведческий музей: 100 лет со дня основания / И. В. Гаврилов, Н. Н. Гаркуша. – Николаев : Шамрай П. Н., 2014. – 269, [3] с.
5. *Зленко Г. Д.* Болтенко Михайло Федорович [Електронний ресурс] / Г. Д. Зленко // Енциклопедія Сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2004. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36784 (дата перегляду: 27.05.2022). – Назва з екрана.
6. *Зубар В. М.* Гайдукевич Віктор Францович [Електронний ресурс] / В. М. Зубар // Енциклопедія Сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2006. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28243 (дата перегляду: 27.05.2022). – Назва з екрана.
7. История археологии: личности и школы = The History of Archaeology: Persons and Trends : материалы Междунар. науч. конф. к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки (Киев, 5–8 окт. 2010 р.) / отв. ред. Н. И. Платонова. – СПб. : Нестор-История, 2011. – 363 с.: рис., табл.
8. *Лебединська Т. М.* Белов Григорій Дмитрович [Електронний ресурс] / Т. М. Лебединська // Енциклопедія Сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2003. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=41630 (дата перегляду: 27.05.2022). – Назва з екрана.
9. *Левченко В. В.* Історико-краєзнавчі студії професора В. І. Селінова (1876–1946) / В. В. Левченко // Вісн. Одес. іст.-краєзнав. музею. – 2011. – № 10. – С. 199–202.
10. *Левченко В. В.* Селінов Валентин Іванович / В. В. Левченко // Одеські історики : енциклопед. вид. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Асоц. європ. культури ; [відп. ред. В. А. Савченко ; редкол.: В. М. Литвин та ін.]. – Одеса : Друк. дім, 2009. – Т. 1 : Початок ХІХ – середини ХХ ст. – С. 342–345.
11. Михайло Болтенко [Електронний ресурс] // Українці в світі. – 2008. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/a1fb5f39e64e0e02/> (дата перегляду: 13.06.2022). – Назва з екрана.
12. *Немченко И. В.* Ирина Владимировна Завьялова: страницы биографии / И. В. Немченко // *Libra* : зб. наук. пр. каф. історії стародав. світу та серед. віків. – Одеса, 2012. – Вип. 2. – С. 7–13.
13. *Охотников С. Б.* Археология в Одессе: 185 лет Одесскому археологическому музею (1825–2010) / С. Б. Охотников ; НАН Украины ; Одес. археол. музей. – Одесса : СМІЛ, 2010. – 158 с.
14. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – 2-е вид., допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2 : А–І. – 437 с.
15. *Секерская Н. М.* М. С. Сеницын – первый председатель одесского археологического общества / Н. М. Секерская // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей 1839–1989 : тез. докл. юбилейной конф. (Одесса, 27–28 окт. 1989 р.). – Одесса, 1989. – С. 43–45.
16. *Сеницын М. С.* До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в ІV–ІІІ вв. до н. е. / М. С. Сеницын // *Наука. зап. Одес. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. – 1947. – Вип. 8. – С. 145–156.

References

- [1]. Boltenko M.F. Pro nazvu ostrova Berezan [About the name of Berezan Island]. *Visti Odeskoho derzhavnoho universytetu* [News of Odessa State University], 1949, no. 2, iss. 3, pp. 35–38.
- [2]. Boltenko M.F. Starodavnya ruska Berezan [Ancient Russian Berezan]. *Arkheolohiya* [Archeology], 1947, iss. 1, pp. 39–51.
- [3]. Bukach V.M. *Istoryky Pivdennoukrayynskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: biohr. slovnyk* [Historians of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky: biogr. vocabulary]. Odesa, 2020, 112 p.
- [4]. Gavrilov I.V., Garkusha N.N. *Nikolayevskiy oblastnoy krayevedcheskiy muzey: 100 let so dnya osnovaniya* [Nikolaev Regional Museum of Local Lore: 100 years since its foundation]. Nikolayev, 2014, 269, [3] p.
- [5]. Zlenko H.D. Boltenko Mykhaylo Fedorovych [Boltenko Mykhailo Fedorovych]. *Entsyklopediya Suchasnoy Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, 2004. Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36784 (accessed: 27.05.2022).
- [6]. Zubar V.M. Haydukevych Viktor Frantsovych [Haydukevych Viktor Frantovych]. *Entsyklopediya Suchasnoy Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, 2006. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28243 (accessed: 27.05.2022).
- [7]. *Istoriya arkheologii: lichnosti i shkoly* [The History of Archaeology: Persons and Trends]. St. Petersburg, 2011, 363 p.: ill.
- [8]. Lebedynska T.M. Byelov Hryhoriy Dmytrovych [Lebedynska T.M. Belov Hryhoriy Dmytrovych]. *Entsyklopediya Suchasnoy Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, 2003. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=41630 (accessed: 27.05.2022).
- [9]. Levchenko V.V. Istoryko-krayeznavchi studiyi profesora V.I. Selinova (1876–1946) [Historical and local studies of Professor V.I. Selinov (1876–1946)]. *Visnyk Odeskoho istoryko-krayeznavchoho muzeyu* [Bulletin of the Odessa Historical and Local History Museum], 2011, no. 10, pp. 199–202.
- [10]. Levchenko V.V. Selinov Valentyn Ivanovych [Selinov Valentin Ivanovich]. *Odeski istoryky: entsykl. vyd.* [Odesa historians: encyclopedic dictionary] / ed. V.A. Savchenko. Odesa, 2009, t. 1, pp. 342–345.
- [11]. Mykhaylo Boltenko [Mykhailo Boltenko]. *Ukrayintsi v sviti* [Ukrainians in the world], 2008. Available at: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/a1fb5f39e64e0e02/> (accessed: 27.05.2022).
- [12]. Nemchenko I.V. Irina Vladimirovna Zavyalova: stranitsy biografii [Irina Vladimirovna Zavyalova: biography pages]. *Libra*, 2012, no. 2, pp. 7–13.
- [13]. Okhotnikov S.B. *Arkheologiya v Odesse: 185 let Odesskomu arkheologicheskomu muzeyu (1825–2010)* [Archeology in Odessa: 185 years of the Odessa Archaeological Museum (1825–2010)]. Odesa, 2010, 158 p.
- [14]. *Profesory Odeskoho (Novorosiyskoho) universytetu: biohr. slovnyk: v 4 t.* [Professors of Odessa (Novorossiysk) University: biogr. vocabulary: in 4 t.]. Odesa, 2005, t. 2, 437 p.
- [15]. Sekerskaya N.M. *M.S. Sinitsyn – pervyy predsedatel odesskogo arkheologicheskogo obshchestva* [M.S. Sinitsyn – the first chairman of the Odessa Archaeological Society]. Odesa, 1989, pp. 43–45.
- [16]. Synytsyn M.S. Do pytannya pro naseleння Pivnichno-zakhidnoho Chornomorya v IV–III vv. do n.e. [On the question of the population of the North-Western Black Sea in the IV–III centuries. to n. is.]. *Naukovi zapysky Odeskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu imeni K. D. Ushynskoho* [Scientific notes of the Odessa State Pedagogical Institute named after K. D. Ushinsky], 1947, no. 8, pp. 145–156.

Надійшла 06.09.2022 р.

Velykodna H. V.,

Head of the sector of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobragenska St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

RESEARCH OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION (BASED ON THE MATERIAL OF THE A. G. HOTALOV-GOTLIB FOUNDATION)

Summary

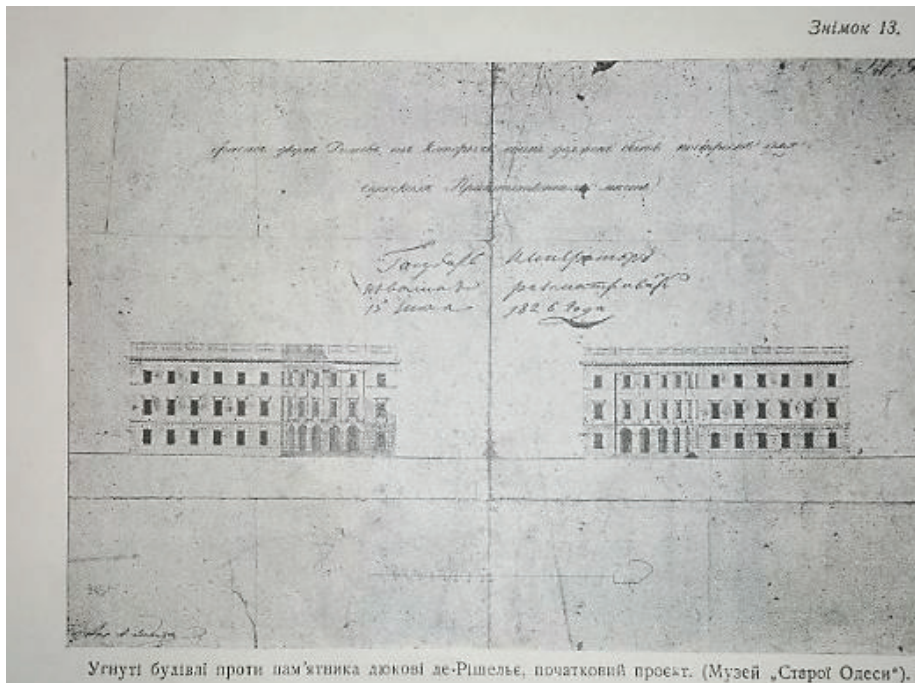
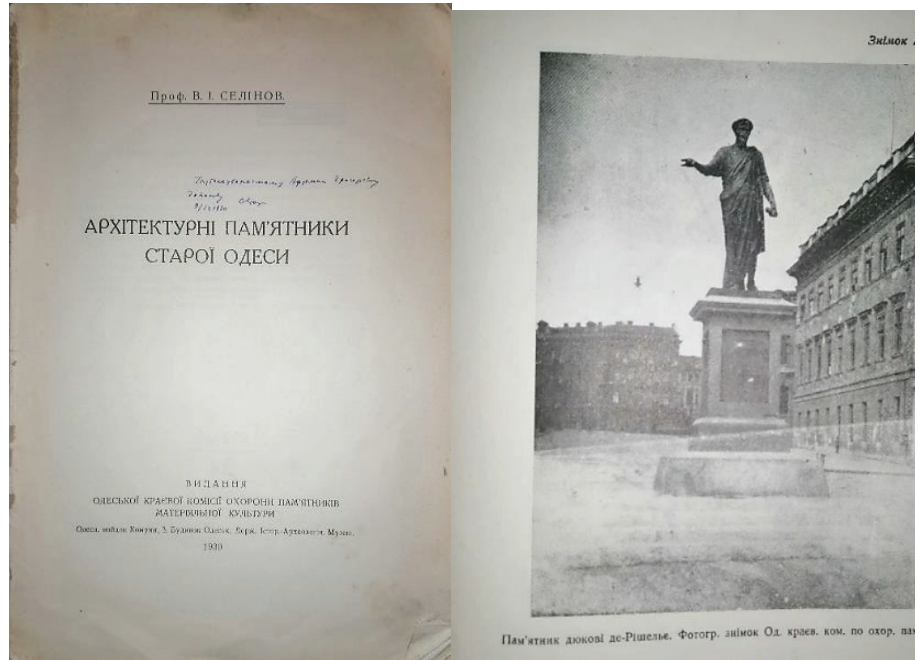
The study of monuments of ancient culture in the territory of southern Ukraine began at the end of the 18th century, and became regular at the end of the 19th century. In addition to historical and archaeological descriptions, maps and plans of the remains of ancient northern Black Sea cities were created. Subsequently, attempts were made to collect archaeological materials, as well as intelligence on the history of the Bosphorus kingdom and Olbia. From the end of the XIX century. systematic excavations of the largest ancient city-states and their necropolises on the territory of Ukraine – Berezan and Olbia, Chersonesus, mounds of the Bosporan kingdom, etc. Defensive structures, residential quarters, thermal baths (baths) and a mint in Chersonesus, dozens of monumental burial structures were opened. The study of the Northern Black Sea region does not stop, the excavations of new places, which hide the secrets of history that have not yet been revealed, continue.

Interesting research materials of the Northern Black Sea region are stored in the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University. (ONU) in the A. G. Gotalov-Gotlib fund. There are book editions and publications of the works of famous historians and archaeologists dedicated to the Northern Black Sea region. Most of the copies of these publications were presented to the professor by fellow scientists, graduate students and employees of the university, including V. I. Selinov, M. S. Sinitsyn, M. F. Boltenko, G. D. Belov, and V. F. Haydukevich.

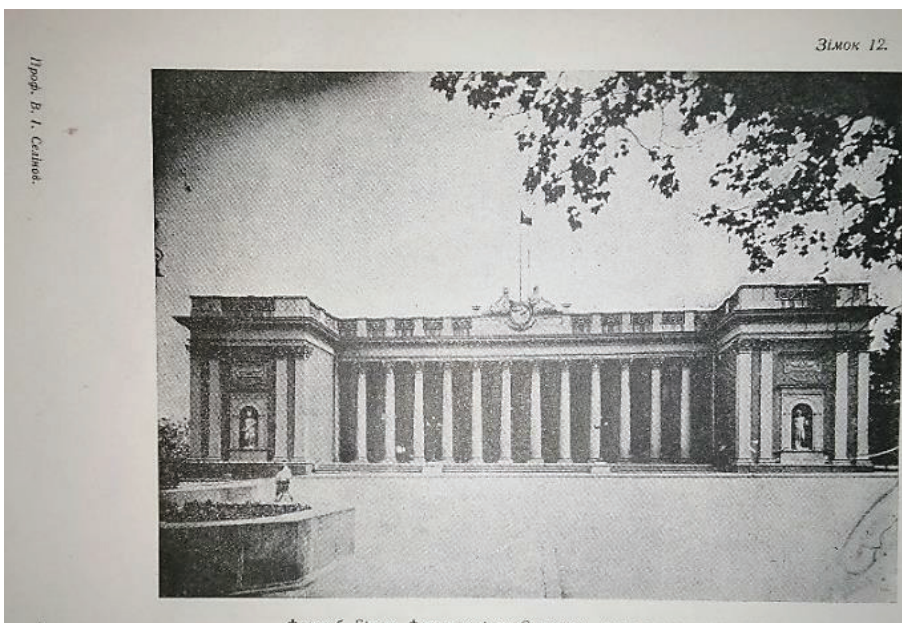
The research materials of the Northern Black Sea region, stored in the fund of A. G. Gotalov-Gotlib, contain important and interesting information for archaeologists and historians who study the architectural monuments of Odessa and the Scythian-Sarmatian monuments of Odesa (Ovidiopol, Usatove village, the village of Kryva Balka), historical and archaeological monuments of Ochakov (Pitukhivka settlement), o. Berezani, Crimean Peninsula (Khersones, Bosphorus).

Keywords: Northern Black Sea region, archaeological excavations, historical and archaeological monuments, A. G. Gotalov-Gotlib, the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University.

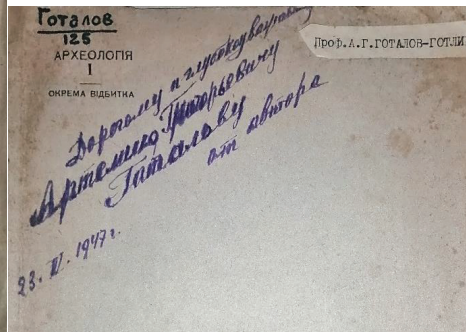
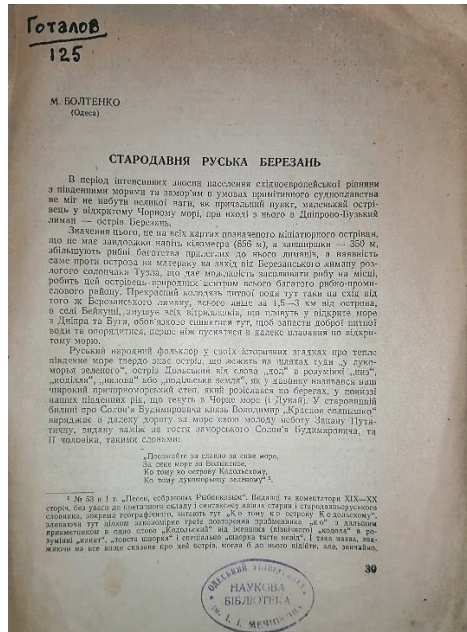
ІЛЮСТРАЦІЇ

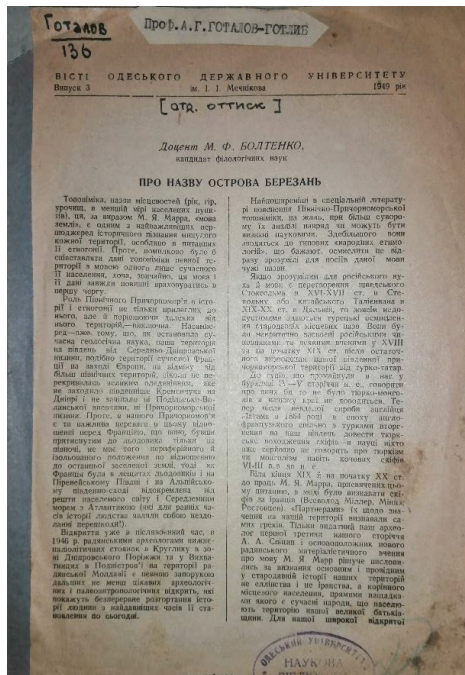
Л. 1 (а-в). Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси. Одеса, 1930.

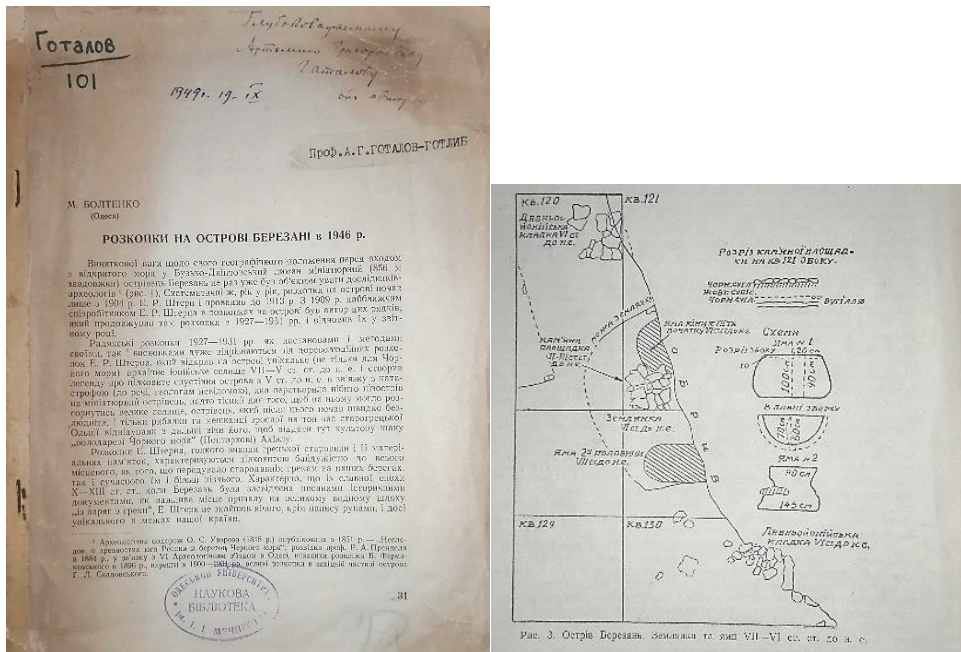
Іл. 2 (а-б). Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси. Одеса, 1930.

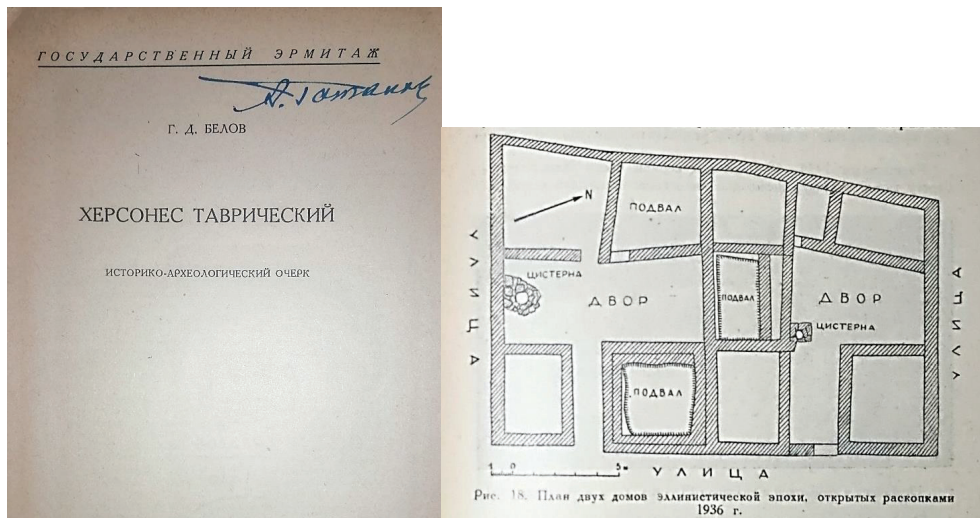
Іл. 3 (а-б). Болтенко М. Ф. *Стародавня руська Березань*. Археологія. 1947. Т. 1.

Іл. 4. Болтенко М. Ф. *Про назву острова Березань*. Вісті Одес. держ. ун-ту. 1949. Т. 2, вип. 3.

Л. 5 (а-б). Болтенко М. Ф. Розкопки на острові Березані в 1946 р. *Археол. пам'ятки*. 1949. Т. 2.

Л. 6 (а-б). Белов Г. Д. *Херсонес Таврический : ист.-археол. очерк* (1948).

Рис. 2. Базилика, раскопанная Уваровым в 1853 г.

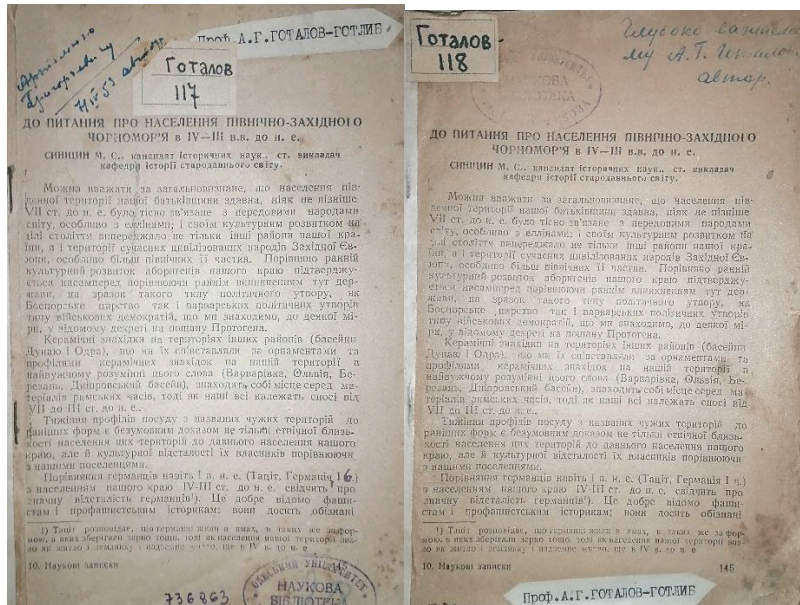

Рис. 17. Главная улица с вымосткой на переднем плане.

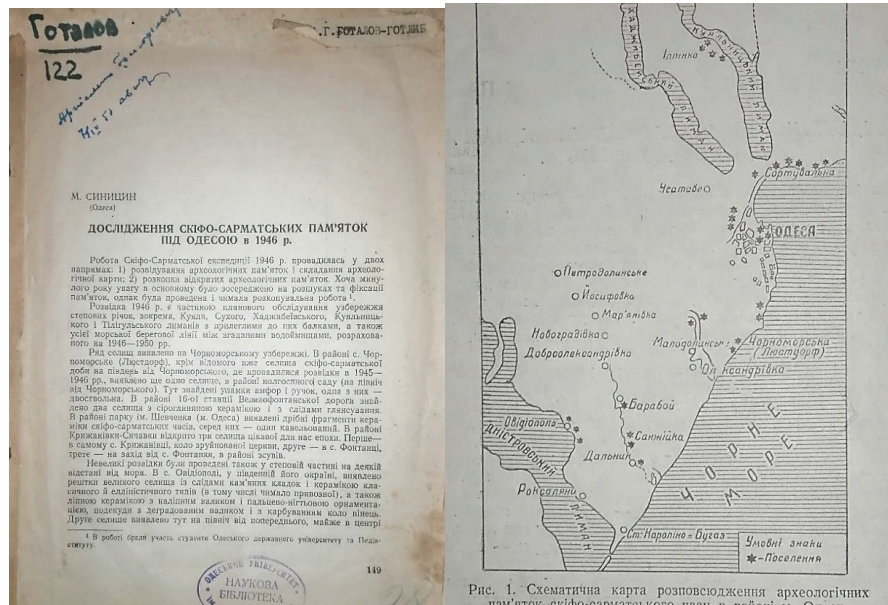
Лл. 7 (а-б). Белов Г. Д. Херсонес Таврический : ист.-археол. очерк (1948).

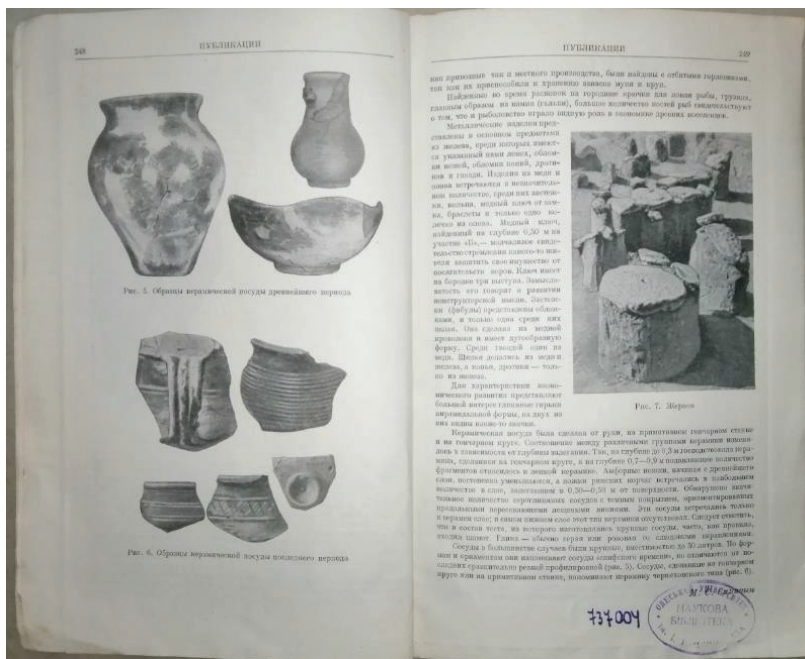
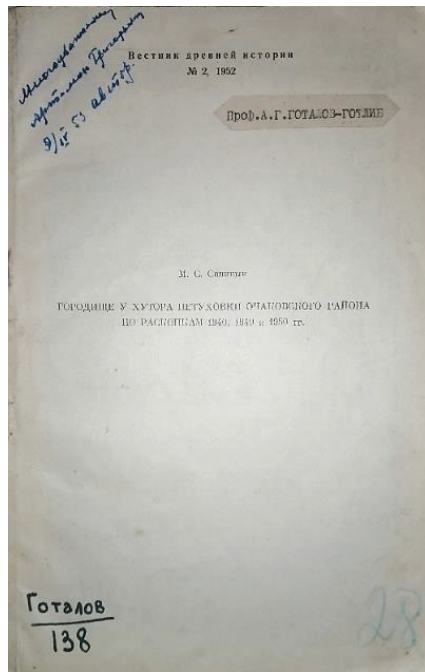
Лл. 8 (а-б). Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство (1949).

Іл. 9 (а-б). Синицин М. С. До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в IV—III вв. до н. е. *Наук. зап. Одес. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. 1947. Вип. 8.

Іл. 10 (а-б). Синицин М. С. Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р. *Наук. зап. Од. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. 1946. Т. 7.

Іл. 11 (а-б). Синицын М. С. Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг. *Вест. древ. истории*. 1952. № 2.